

ՄԵԿԱԲԱՑԵՑԻՈՑ Բ. ԳՐՔԻՆ ՀԱՅԵՐԻՆ

ԹԱՐԳԱՄԱՆՈՒԹՅԻՆԸ

ՔԱՅԱԿԱՆ ՈԽՈԽՄԱՍԻՐՈՒԹՅԻՆ:

(ՀՅՈՒՅՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎՈՐ)

§ 5. ՀԱՅԵՐԻՆ ԹԱՐԳԱՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԿՂԲՆԱ- ԳԻՐԸ:

Լեզուէն վերջ ամէնէն աւելի վիճարա-
նուած հարցն է Սկղբագրի հարցը: Քանի որ
Ս. Գրքի յունարէն թարգմանութիւնը այլ եւ
այլ խմբագրութեանց ենթարկուած է, իսկնին
կը ծագի քննելի հետաքրքրական նիւթ մը.
այն խմբագրութիւններէն ո՞րը Ս. Գրքի հայե-
րէն թարգմանութեան հիմ եղած է: Այս
մասին կարծիքներ չեն պակսիր եւ առ ի հարկէ
իրարամերժ կարծիքներ, որովհետեւ քննիչներն
սովորաբար քանի մը առ ի վորձ համեմատու-
թիւններէ ազդուելով իրենց հեղինակութիւնն
այս կամ այն խմբագրութեան ի նպաստ լսելի
էրնեն: Արտայայտուած կարծիքներն Ս. Գրքի
ամբողջական թարգմանութեան կը հային, մեկ
զանոնք Մակաբայեցոց կը մերձեցնենք եւ այս
տեսակէտէ միայն կը քննադատանք:

Լա Կրոզ կարձ ի կարձյ կը զՃռէ.
Codicem Alexandrinum presse sequuntur
Versiones Armenicae (La Croz, Thes. ep.,
S. 3, էջ 20): Մինչ Eichhorn (Einleitung,
Հատ. Բ. § 307) կը շատանայ յանձնարարելով
Խոյնեմ վերաբերում այս վՃռոյն հանդէպ, վասն
զի վՃիռ եւ իրականութիւն զիրար բոլորովին
չեն գոցեր, զերբստ-վԵլտէ չե վարանիր զայն
“անձիշտ ու սխալ” դատակնով որակելու
(Herbst-Welte, Einleitung 1840, էջ 223—
224): Առանց վերապահումի կը ձայնակցինք
վերջնոյս: Cod. A. ունի բաւական թուով
ինքնայտուկ ու բնորոշ ընթերցուածներ, որոնք
պիտի չաներեւութանային Հայերէն թարգմա-
նութեան մէջ, եթէ սա պրեսսո Աղեքսանդրեան
ձեռագրին հետեւած ըլլար: Եւ սակայն Աղեք-
սանդրեան ձեռագրի սեպհական ընթերցուած-
ներէն անցած են Հայուն միայն Ա. 10. “Յամին
ու թաներորդի ութերորդին = էտուս 88 Ա.
Հ. 22. որուերօն, որ կը պակսիր թէ Հայուն են
թէ Աի մէջ. Թ. 24. “Ե կ ե ս ց է.” = որօս-
առէլ նղ Ա. մինչ այլք կը կարգան որօսայշը թղ
= “ծանուցին: — Առանց վըայ կարելի է
աւելցնել նաեւ Հայուն այն տեղիքները՝ որոնք

Աղեքսանդրեան խումբին պատկանող թիւ 52,
55, 56, 62, 106 ձեռագրիներէն միցն կամ
միւսին կը համաձայնին: Հայ եւ թիւ 52:
Գ. 27. չունին ործ էղն շին: — Ժ. 15.
կը յաւելըն “ՈՐԴԿ ՆԱԼԵՎՈՅ: — Հ. 17.
“Հինդհարիւր, = պենտախօսուս, այլք՝ “ԵՎՑՆ
հարիւր, ըտախօսուս: — Ժ. 19. չունին
“հաւեւծդիմքնուս: — Հայ եւ թիւ 55, “առա-
ք եցին,” = էհէպէմփան, մինչ թիւ 19, 62,
64, 93 էհէպէմփան. Ճիշդլ՝ էհէպէսեն: —
Ժ. 22. չունին թլապետաւ: — Ժ. 24.
“ԳԵՐԱՊՐԱՅ, = Գերայնան, փոխ. Գերրինան:
— Հայ եւ թիւ 56: Գ. 6. “ԳԱՆՃՈՒՅՆ, =
Հրդմատան: — Ե. 14. “ԿՈՄՈՐԵԳԻՆ, =
հաւեսպաշտան, փոխ. հաւեփմարդոհտան: — Հայ
եւ թիւ 62: Ա. 23. չունին օնտ էտէն: — Հայ
եւ թիւ 106: Ե. 26. տարածեալ դիաթաւալ
կացուցանէին” = հաւետրասան, փոխ.
հաւետրասաւ: — Թ. 18. “ԱԿՐԻՆԱԿ աւսու
այսուիկ, = թն տրծուու տօնտօն: — Ժ. 7.
չունին նմոնու ձնքերօն: — Ժ. 10. “ԸՆԴ
ՔԱՂԱՔԱՆ, = թն տօն պօլէան, փոխ. պօլէման:
— Ժ. 33. “ՀԱՐՄԱԿԱՐԱՔ, = տերա-
կաշչիլուս, այլք՝ տերախօսան: — Այս տեղիք-
ները սակայն լա կորզեան կարծիքն ստուգու-
թեան բարձրացնելու համար տկար են, վասն
զի անհամեմատ աւելի բազմաթիւ են այնպիսի
տեղիքներ, ուր Հայը Աղեքսանդրեան խումբէն
շեղելով կը մերձենայ ուրիշ օրինակներու:
Աւելի կողմնակից ունի եւ, կարելի է ըսել,
Ընդհանրացած է սա կարծիքը, թէ Հայուն
սկզբնագիրը վեցիցեան խմբագրութեան կը
պատկանի: Տարակցու չկայ, որ վեցիցեան երան-
գաւորում մը ունեցած է նա, եւ ասոր հե-
տեւութեամբ Հայը Cod. Ven. ի, որ վեցիցեանի
խմբագրութիւնը կը բովանդակէ, կը համըն-
թանայ տեղիս տեղիս. Բ. 5 ի տեղի անդրը =
էն թն տօնու V, այլք զանց կ'առնուն:
Գ. 29. Հայը կը կարդայ. “ՍՈՒՄՈՐԱՄԱՆ
(ուղելի ըստ աի. Սումորամանս) կայր ի
վերայի, եւ այս կը համաձայնի Վի վրիպակին.
Հատրատօս ծէ չրաւհուսաւ, մինչ այլք ունին.
Հատրատօս ծէ Կրաշհաւա = “իսկ Սոստրաման
զիրատէս...” — Ե. 13. Հայ եւ Վ. զանց
կ'առնուն ձնօրան, բայց անհրաժեշտ է, վասն
զի հեղինակը զուգահեռաբար կիներ եւ այրեր
կը յիշէ: — Ը. 19. “ԶԱՄԱՄԱԿՈՒՄ” =
էղն... ձուլէւան, այլք աւելի ուղիղ՝ ան ձու-
կուու = “զիարդ սատակէին:” — Ը. 28.
Հայ եւ Վ. զանց կ'առնուն չաւ ուածաւ: —

թ. 9. "յաշաց = էք տῶν օփթալմῶν Τ, ὥντες՝ "էք տοῦ σώματος = ի մարմուն: — Ժ. 40. Հայ եւ Τ, "ասաց, = չլեցεն այլք՝ "էծոհէ = համարեցաւ: — Այս համեմատութիւններն եթէ մէկ կողմանէ կ'առաջնորդեն զմեղ վեցիցեանին ընտանի սկզբնադրի մը, միւս կողմանէ անոնց թիւը կը ցուցնէ, թէ ճշմարտութենէ հեռու չափազանցութիւն մըն է Դր. Կարլ Շտայերնագլի խօսքը. "Մեզի հասած հայերէն թարգմանութիւնը սարկօրէն կը հետեւի վեցիշնանի" (Dr. Karl Steuernagel, Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament, Tübingen 1912, էջ 58):

Ամենէն աւելի աշառու է Հայուն՝ զուկիանեան խմբագրութեան (22. 19, 62, 64, 93) հետ ցուցուցած աղերսը: Հասարակաց աեղերներն զբեթէ այնչափ բազմաթիւ են որչափ Աղեքսանդրեան եւ վեցիշեան ընթերցուածներն ի միասին առեալ. Ա, 9. "Քասղեւ" = շասլես 19, 93, այլք՝ շասլես: — Ա, 13. "Անանեայ" = τῆς Αναναίας 19, 55, 93, այլք՝ τῆς Ναναίας: Գ, 15. εἰς οὐρανὸν (յերկնա) չունին՝ Հայը, 19, 62, 93: — Դ, 22. "Աք անչելեօք" = θαυμασθεῖς 19, 62, 64, 93, այլք՝ παραδεχθεῖς = "Ընկալեալ եղեւ" = — Դ, 31. "զնոսա" = τούτους 19, 62, 64, 93, այլք՝ τὰ πράγματα = "զիրսն" — Դ, 34. "Իբրեւ հան" = էնէլթոնτα 19, 52, 62, 64, 93, այլք չունին: — Ե, 8: "Ընդունէր" = չլաթէն 55, 64, այլք՝ չետչեն, որ թէեւ նոյն իմաստը կուտայ, բայց Հայը դժուարաւ թէ զայս ունէր աչքին առջեւ, վասն զի տυշանեւ արտասովոր Հայցական ինդրով փոխ. սեռականի (genitivus rei) զինքն անշուշտ պիտի մոլորցնէր: — Ե, 16. "Եւ յայլոց քաղաքաց" = καὶ πόλεων 64 եւ Ասորին, մինչ այլք զանց կ'առնուն. զարմանալի չէ, որովհետեւ Ասորին՝ 19, 64, 93 ձեռագիրներու պարունակած զուկիանեան բնագրէն բնած է (E. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testamentes, I, Tübingen 1900, էջ 33). Հայուն եւ Ասորւցն զուգագիպութիւնը ապահովական միջնորդական է եւ ոչ ուղղակի: Այս կ'արժէ նաեւ յաջորդ դէպքերու մէջ: — Զ, 20. δὲ = "իսկ" զանց կ'առնուն՝ Հայը, 62, 93: — Է, 8. ως օ πρώτօς = "իբրեւ զառաջինն" զանց կ'առնուն՝ Հայը, 19, 62, 64, 93: — Է, 34. չուրօմենօչ չընրա = "գու օր զձեռոսդ եգեր", զանց կ'առնուն՝ Հայը, 19, 62, 93: — Ը, 10. "Հա-

րիւր" = էկատόν 19, 62, այլք՝ ծուշունա = "երկու հազար": — Ը, 18. "Ի մի շունչ ոգւոյն" = էն ունըմատ 19, 64, 93, այլք՝ չնու ունըմատ = "ի քթթել ական": — Ը, 28. "Եւ, (ապա)" = καὶ 62, 64, 93. այլք չունին: — Թ, 28. "Յօտար լերինս" = էպի հնուս էն տօն ծրեսու 19, այլք՝ էպի հնուս էն տ. օ. = "Յօտար ռութեան, ի լերինս": — Փ, 5. "որ անուանեալ կոչին" = λεγοւնու 19, 62, 64, 93, այլք զանց կ'առնուն: — ՓԱ, 29. "Իջանել առ Հրեայս" = γίνεσթաւ ործ տօն լուսած 19, 62, 93. այլք շնութաւ ործ տօն լուսած = "գալ զսեպ հական գործով": — ՓԱ, 31. ծառանիմասւ = "պիտոյս" զանց կ'առնուն՝ Հայը, 19, 62, 64, 93: — ՓԲ, 10. "Իբրեւ" = ասւ 19, 62, 64, 93, այլք՝ օնք էլատուս = "ոչ նուազ": — ՓԲ, 18. օն զանց կ'առնուն 62, 93, հաւանաբար նաեւ Հայը չէ ունեցած վասն զի կը թարգմանէ, "աւելի քան", փոխ. "ոչ նուազ քան" = օնք էլատուս ինչպէս ունին այլք: — ՓԲ, 35. "Տով վաշեկենացւոց" Յուն. տօն Վախնօրօս. Դուրեան (էջ 251) կը դիտէ. "Յունական սեռական յօդը յատուկ անուան մաս կարծուած է, փոխ. ըսերու "Բակենորայս" Հնարաւոր է, բայց ոչ իրական. Հայուն "Տովեկենացւոց" ձեւը՝ կախում ունի 19, 62, 64, 93. ձեռագիրներու Տաթիղան տարբերակէն. զոր աւելի անաղարտ պահած է ա. "Տովեկացւոց" ընթերցուածին մէջ: Պարզ է որ Հայուն սկզբնագիրը միտութիւն կը ցուցնէ դէպի զուկիանեան խմբագրութիւն, առանց սակայն անոր հետ նոյնանալու. զուկիանոսով եւ Հեսիսքիսով Հայուն բոլոր տարբերակներն իրենց լուծումը չեն գտներ ինչպէս կ'ուղէ Բերթոլդ (Berthold, Einleitung in d. A. T. Հ. II, էջ 560): Բացի Հայուն Աղեքսանդրեան եւ վեցիշեան ընթերցուածներէն, որոնք ի զուր կը փնտռենք զուկիանոսի քով, նաեւ Թ, 71 ձեռագիրը, որ յունական ինքնուրոյն Խումբի մը ներկայացւուցիչն է: Կարեւոր դիրք կը բռնէ Հայերէն թարգմանութեան մէջ: Ի մասնաւորի պակասաւոր բառերու կամ խօսքերու համար անոր օժանդակութիւն անդնահատելի է: Այսպէս Հայն եւ 71 զանց կ'առնուն: — Զ, 31. օն մόնու տօն նեօն, ձլլա չաւ տօն պլեստօն տօն նեօնուս տօն նաւու ծանատուն ուղղեցիւ շնութաւ չուրօմենօչ արտիշ հատակութան մէջ: — Ա, 34. չուրօմենօչ շնորհաւագան կ'առնուն՝ Հայը, 19, 62, 93: — Ը, 10. "Հա-

ոչ միայն մանկաւոյն այլ եւ բաղմաց յազդէ անտին: — Է, 1. ձեմուտա = “անօրէն, պիշտ”, — Է, 27. ող պարուի գոյն = “իւրեանց հայրենի բարբառովն”: — Ժ, 13. παρό̄ ̄έκαστα = “մի մի իւրաքանչիւր”: — ԺԱ, 1. չաւ օսցշենչ չաւ էպէ տան պրայմատան = “եւ եղբայր (Հմետ. ԺԱ, 35) եւ ի վերայ իրացն արբունին: — ԺԲ, 2. ծԿորարչիշ = “Աիւպըրիարքէսոն: — ԺԲ, 3. տա պարախտատանթենտա նո՞ւ ածան = “պատրաստեալս յինքեանց”: — ԺԲ, 15. ուրի տօն լոնդան = “զՅուդայիւն: — ԺԲ, 22. որատիշ = “առաջին”: — ԺԳ, 2. էպէ տան ուրայմատանթենտա նո՞ւ ածան = “տեսիլու: — ԺԳ, 13. էչէլծոնտաս հօնտաս հրանտաւութեամբ: Յանձն արար զանձինս Արարչին աշխարհացն: — ԺԳ, 7. լեշա ծի: — Հ. 41. անձաւան = “զգաւիթոն: — Հ. 43. անձրէաւ և տօն ծիշլուս Քաջութեամբ ի ժողովուրդն:”

Քանի որ ուրեմն Հայլ թէ Ալեքսանդրեան, թէ Վեցիշեան, թէ Ղուկիանեան լնթերցուածներ կը ներկայացնէ, ապարդիւն է պնդել թէ արտաքսապէս միոյն կամ միւսին վրայէն կաղապարուածէ: Մակարոյեցւոց հսյերէն թարգմանութեան սկզբնագիրը մեզի ծանօթ ոչ մէկ և առաջնայ առուկ բնագիր մը՝ խառն նկարագրով, այսինքն մերթ մեզի հասած բոլոր խմբագրութիւններուն կը համընթանայ, բայց երբեմ ալ ինքնուրցն եւ անկախ է: Իւր բերած նոր եւ մեծ արժէք լնթերցուածներով կը գրաւէ միւս խմբագրութիւններուն ոչ թէ ստորակարգ այլ համակարգ հաւասարապատիւ Դիրք մը:

§ 6. Սկզբնագրին արժէքը:

Ծատ դժուար է ճշգել բնագրաքննական արժէքը յունարէն այն օրինակին, որուն վրայ աշխատած է Մակարայեցւոց հայ թարգմանիչը: Դժուարութեան ստեղծիչն ինքնին թարգմանիչն է: Թարգմանութեան արձակերասանակ արուեստը, որուն անձնատուր է Հայլ, թոյլ տուածէ իրեն յապաւումներու եւ յաւելումներու խիստ թանձր պատեանով ծածկել յայն սկզբնագիրը եւ այսու անհետացնել

շատ ընտիր տարրերակներ: Բայց ջանանք թափանցել կեղեւը եւ գնահատել ամրածածուկ կորիզը:

Կարելի չէ ուրանալ որ Հայուն սկզբնագիրը պակասաւոր տեղիներու հարստութիւն մը կը ծաւալէ, որուն ոչ մէկ խումբ կը հաւատունէ ամենէն աւելի կը մերձենայ Հայուն, իրաւունք կու տայ նմանութեան օրինօք շատ պակասաւոր տեղիներ ենթաղրել սկզբնագրին մէջ: Այս պարագան սակայն պէտք չէ զմեզ նախապաշարել անոր լաւութեան դէմ, որովհետեւ պակսածները մեծաւ մասամբ շնչն բառեր են եւ չեն կրնար հակա կշունել ընթերցուածները: այս հակա պատճառաւ թ. 71 ձեռագիրն ալ հակառակ իւր պակասութիւններուն ընտիր օրինակներու կարգը դասուած է եւրոպացի քննիչներէ: Երբ մենք Հայուն սկզբնագրին եւս նպաստաւոր գնահատութեան արժանի կը համարինք, կը յինունք եռապատիկ իրողութեան վրայ:

1. Հայլ շատ ցանցառ կը համաձայնի միայն յունարէն ընդուռնուած բանագրին հետ այն պարագային, երբ քննիչները նախընտրութիւնը միւս խումբերուն կու տան այսպէս՝ ԺԵ, 16. ԺԲ, 24: Նոյնքան ցանցառ կը հանդիպի որ թէ Հայուն եւ թէ յունարէն միւս խումբերուն տարբերակները յետադաս համարուին եւ նախադասուին յուն. Ընդունուած բնագրին ներկայացնուցածները (Ը, 33. Ժ, 10): Այս անհամաձայնութիւնը Հայուն ի կողմ կը վկայէ, վասն զի յունարէն ընդուռնուած բնագրիրը կը ծանցուի իրը սրբագրութեան կարօտ սիրինակ մը: Խսկ Հայուն սկզբնագիրն շետ աղերս չունի, ոչ միայն բաժանակից չէ անոր սիսաներուն, այլ

2. Բնագրին նախական ձեւին վերակազմութեան մէջ մեծ ծառայութիւն կը մատուցանէ այսու որ իւր եւ գարու հին թարգմանութեան մը հեղինակաւոր ձայնը կը կցէ ուրիշ քանի մը խումբերու եւ ընդուռնուած բնագրեն շեղող տարբերակներու հարազատութեան պաշտպան կարծիքը, որ մինչեւ հիմայ առաւել կամ նուազ հաւասականութեան սահմանի մէջ էր, ստուգութեան կը բարձրացնէ: Ա, 23. ո՞ւ թէ ի՞ւրէնչ չաւ ունեցած կարկտան մըն է կրկնացը չունի: Յետամուտ կարկտան մըն է կրկնացը չունի:

գըութեամբ ծագած եւ բոլորովին աւելորդ, վասն զի սրբագիր հեղինակին արտայայտել ուղած հակադրութիւնը արդէն ամբողջ է. որօսեսչին ծէ էպուհատո օն ի բարք տան... տան տէ լուրպան էպունտու. «աղաթս առնէին քահանայքն... իսկ այլ գինի կցէին, Աւրեմն տրամաբանորէն եւ քերականորէն անտեղի է օ՛ տէ եւն յաւելուածը, որուն մասին արդէն Բիւլէր եւն նկատած էր, թէ ուռէ կերպով կարելի չէ պաշտպանել հարազատութիւնը (A. Büchler, Das Sendschreiben der Jerusalemer an die Juden in Agypten, MGWJ. 1897, էջ 535): Կայ իսկ եթէ Հերկենէի հետ յանձ առնունք կարդալ օ՛ լսութ (Herkenne H., Die Briefe zu Beginn des 2. Makkabäerbuches, Freiburg 1904, էջ 75), մեր մատնանշած անպատեհութիւնները չեն բարձուիր, եւ բաց աստի այս սրբագրութիւնը ձեռագրական հիմ չունի, մինչդեռ մեր կարծեաց նեցուկ են յոյն ձեռ. թիւ 62 եւ չայ թարգմանութեան սկզբնագիրը: — Ա, 31. «Զօրուն մմացեալ հրամայեաց Կենմի զվի մաւքն արկանել: Առանց այլեւայլի սախնարելի է այս ընթերցուածը, որ յոյն սկզբնագրին մեջ կ'ենթագրէ փոխ. ընդունուած բնագրի չառաշշանին՝ նաեւ Ա. V. 62, 106 է յանձնարարուած չառաշշանին ձեւը. ապա թէ ոչ չայ թու պերլէւսունու նծար օդոյ մեջ առկախ կը մմայ, քանի որ զայս ձնդականը ի խնդիր սեռի համարին շատ բունազոսիկ է եւ անբնական: Հայուն «զվիմաւքն», թոյլ կու տայ լիթուսէ յառաջ չառաշանուածել, զոր չառաշշան բառն ալ կը պահանջէ (Herkenne, Անդ, էջ 77—78): — Գ, 6. էնարժմդու, բոլորովին անյարմար ընթերցուած մըն է, որ քննիչներէն կը մերժուի. իսկ նախապատութիւն կը ստանայ ձնարժմդու, զոր կը ներկայացնեն միւս բոլոր խումբերն եւ չայը՝ իւր ոճով փոփոխելով, «զթիւ իսկ եւ զիամար ոչ մարթէ որ ունել: = անթիւ անհամար 2 Մկ. Ա, 13. — Գ, 6. ձունադա = «զամենայն», Միայն յուն. ընդունուած բնագրին յատուկ այս բառը անհարազատ յաւելուած մըն է, վասն զի թագաւորին նպատակն էր ոչ թէ «զամենայն գանձն», բունագրաւել, այլ միայն այն մասը, որ տաճարին ծափերը գոցելէ վերջ կ'աւելնար, ինչպէս կը մատնանշէ սա խօսքը. չան մի՞ որօսդիւ անդա ործ տὸն տան ծանուան լոցուն (Գ, 6): Հայն եւս զանց կ'առնու ձռանու, միայն ս կը կարդայ «զամենայն = զամ», որ «զայն», ի (բանու) աղաւաղումն է: — Գ, 9. «Քահանայապեան եւ քաղաքն ... ընկալան

զնա»: Ընդունուած բնագիրն ուրիշ քանի մը 22. աց հետունի. «ընկալեալ եղեւ ի քահանայայապեէն քաղաքին» = նոր տօն ձրչւը ըաւ ուղաւէս տի պոլեած, իսկ V. 55, 62, 64 եւ Ասորին կը ձայնակցին Հայուն. նոր տօն ձրչ. չա: տի պոլեած: Այս վերցն ձեւն հարազատ կը համարին գորիմ, կառու (Անդ, մեկնութիւն տեղույթ) կնարբնարառուէր (Knabenbauer J., Comm. in duos lb. Machabaeorum, Parisiis 1907, 2 Mcb. 39), վասն զի համեմատական առաւելութիւն կը վայելէ (հմմու. նաեւ Գ, 22 նոր տօն թածաց չա: տի պոլեած) եւ առանց չափ տի պոլեած անգետ բացայս յուղացիւս սեռական մի պիտի ըլլար: — Գ, 24. ծ տան պատերան = «Հարց», թէնու ձեռագրական աւանդութիւն միածայն չի վկայեր ընդդէմ այս ընթերցուածին, սակայն ներքին պատճառներ՝ միանալով բաւական մեծաթիւ ձեռագրիններու (Ա. 19, 55, 71 եւ) այնպիսի ճնշում կը բանեցնեն, որ քննիչները գրեթէ միանուագ պատերանը կ'ուղեցն պնչուածաւ. Սյն ընտիր ընթերցուածն է որ կը գտնենք Հայուն քով. «Որւոց», — Գ, 34. ուրեքչւէսւու. Նիզէ կը դիտէ. Տեր առաջին ուղիւածաւ ի առաջն է առաջին ուղիւածու: Ելաքարու, Պարացնուս տին իւրուն թիթիւնը չէ առաջն պէս եւ զեղէաղաց: Եւ ուղիւածը կ'անցան առաջին ուղիւածու: Այս արագրութեան կը մղէ զմեզ նաեւ Հայը, վասն զի Կ'անզիսողեաց, կը թարդ մանէ, իսկ այս բառը՝ 1 Մկ. Զ, 1 գործածած է անգամ մըն ալ ձուհուենուն ի համար: Հայուն եւ Լատինին կը զուգընթանայ Ասորին: — Ա, 23. «Եւ ծէ չա: Ելեազարու, Պարացնուս տին իւրուն թիթիւնը = «Նոյն պէս եւ զեղէաղաց» (sc. 22. զօրավար կացուցանէր). ոչ ուղիւածնաւէկը (սիաւէկը), իսկ Հայը կը կարդայ. «Բերեալ զսուրը զեղընայ զմատեանսն առաջի ընթեռնոյրը»: Այս խորթ շարադասութիւնը, որ ապահով Մակարայեցւոց թարգմանչին չի պատկանիր, կը վերածեմ սա հեշտուր ձեւին. «բերեալ եղը այ զսուրը մատեանսն ընթեռնոյրը», ի բաց առնոյր եղը այ վրիպակը, որ մուտքած է նաեւ վուլգատասոյի մեջ, փոխ. Եղիազարայ, Հայուն ընթերցուածն ընտիր է եւ զուղղէ ընդունուած բնագիրը: Ասոր մեջ Հինանուան քովի ստորակէտով չէ: ծէ չա: Ե. կը կցուի Հ. 22ի իւր երկրորդական խնդիր սեռի տահանի, բայց այս զօդումն քերականորէն անարդարանալի եւ անըարիր է: Հայուն սկզբնագիրը կը ջնջէ այս ստորակէտար, այսու Ե. կ'անշատուի

նախորդէն եւ կ'ըլլայ ենթակայ հետեւորդ բային՝ ոգործուուս, որ նոյնպէս որբագրութեան կարօտ է, Յուն բառը կը նշանակէ “սխալ հասկնալ, ըմբռնել, ճանչնալ”։ այս արդէն աննպաստ դատավճրու մըն է յուն. ընթերցուածին համար: Հայուն “առաջի ընթեռնոյրո՞ն ի յառաջադրունէ հարազատութեան դրոշմ կը կրէ եւ կը հաստաէ բարասահամասխա միմիակ ընտիր տարբերակը (19, 62, 64, 95, Ald.): — Թ. 12. ծնյշտն ծոցա գրուեն նուրդգանաւ. Ակղբեական կը թուի ծոցա գրուեն տարբերակը, վասն զի լուծն ծոցա ծնյշտն ի հետ կու տայ գաղափարներու հակադիմիւն եւ բառախաղ, որոնց հեղինակը նախասիրութիւն կը ցուցնէ, եւ բաց աստի ձեռքբական վկայութիւնն աւելի զօրաւոր (19, 62, 93, V. Compl. Ասորին): Ասոնց համատ է Հայը. “եւ մի ի մարմինս մահկանացուս (= ծնյշտն ծուո) աստուածակի աւրինակ (= լուծն ծուո) բարձրանալ”: ԺԱ, 5. սրածուու քենց (= վաւանս հինդ): Այս չափը շատ քիչ է, այս պատճառու քնիչները ոչունուս տարբերակը (ա. 106) կը նախընտրեն փոխ, ուածուուս, վասն զի կը համապատասխանէ Բեթառությին, երռուաղեմէ ունեցած հեռաւորութեան (Հմմտ. Keil Carl Fr., Commentar über die Bücher der Makkabäer, Leipzig 1875, 11°): Հայը կը կարդայ. “իրեւ ասպարիսօք հինդ”: Հայ թարգմանիչն յուեւ. սրածուի համար կը գործածէ վաւանս (ԺԱ 9, 10, 16, 17, 29), ուստի պիտի չսխալք, եթէ հաստատենք որ տեղւցս ասպարէզ ունթերծուածն սկզբնագրին մէջ ոչունուս կ'ենթագրէ: Բայց կ'ընդունիմ, որ Ա. Գրոց թարգմանիչներն ընդհանրագէս չափերու անուններն շատ անգամ խառն կը գործածեն, այնպէս որ ամէն բառ արտաքսապէս մէկ իմաստով չեն կիրարկեր: — ԺԲ, 18. չժ թան տօպառ. Հայը, 19, 62, 71, 93 զանց կ'առնուն. ամենայն իրաւամբ, կը դիմէ գորիմ (անդ, էջ 178), վասն զի ինդրոյ նիւթ բառելու յաւելուած են գրչագիրներու, որոնք ուզած են այսու արտասովու չեւը էկէլուխուան պայծառացնել: — Հ. 35. Դան τοῦ Bakhōrōs. Կիգէ (անդ, էջ 114) կը դիմէ. „Von einem Bakenor ist nie die Rede und der Name ist höchst selten. Sicherlich ist mit 16, 62, 64, 93 zu lesen: Τον βιηγῶν οὐροὺς Σοφεκենացւոց կամ Տոփեցացոց ընթերցուածն լաւագցին ու հաւանաբար սկզբնական է, ՓԳ, 24. Տերդինաւ: Աշխարհական

անուն բոլորովին անյարմար է տեղւոյս: Հայուն “գերար ը ընթերցուածը, որ գազայի հարաւարեւելեան կողմ գանուող ծանօթ քաղաքն է, ընդառաջ կ'ելլէ քննիչներու բաղձանքին եւ կը զօրացնէ թ. 55ի վկայութիւնը: — ԺԵ, 21. ՛ծն չառըւդիա: Հայը, Ասորին, Առուղ. Ա. զանց կ'առնուն: Բառն հարազատ չի թուիր, վասն զի հեղինակն այլուր (Գ, 39. Է, 35) էպօւնաց կը գործածէ, եւ այս իսկ պատճառաւ քննիչներն չեն վարանիր իբր յեսսամուտ ջնջել զայն: 3. Սակայն Հայուն սկզբնագրին բուն արժէքն անգերազանցելի պայծառութեամբ կը փայլի հոն, ուր իւլ մատուցած ընթերցուածները հակառակ միւս բոլոր խումբերուն՝ հարազատութեան իրաւունք կը վայելեն: Ըսդունուած եւ միւս բնագիրներուն մէջ կան շատ տեղիքներ, որոնք մեկնողական խաչեր (crux exegistica) կը պարունակեն. մեկնիչներն ամէն հնարաւոր փորձ ու առաջարկ կ'ընեն կնճիռը լուծելու, բայց այդ բաւական չէ, վասն զի բնագրական հին վկարաւական չէ, վասն զի բնագրական հին վկաներու հեղինակութիւնն է որ այսպիսի տարակուական խնդիրներ իրենց լուծման կը մերձեցնէ սպահութէն, Այժմ շատ մեկնիչներ կինան իրենց կարծիքներու համար կոչ լսել Հայուն սկզբնագրին:

Ա. 18. Նա չալ անտօ նշղեւ տից սռչուացիան. Նախադասութեանս թերի ըլլան հաստաբառ մէջ տարաձայնութիւն չկայ. տարաձայնութիւնը թերին լիցնելու զանազան փորձերով ծագում կ'առնու (տ. Herkenne, անդ, 69—70): Հայը՝ անթերի սկզբնագիր մը կը հանէ մեր առջեւ, որ բնագրական բաղձանքներու բաւարարութիւն կու տայ. “Զի եւ դուք արաւալ զայս իրեւ զաւրէնս տանիցն տաղաւարացնիցն: Հայերէնի մէջ գրչագրական փոքրիկ վախական մը ուղղելով, զաւորս փոխ. զաւրէնս, կինանք յունարէն բնագիրն, Հայուն վրայ հիմնելով, այսպէս վերակազմել. Նա չալ անտօ նշղեւ տէս հյուրած սռչուացիան. Վիպահանական սռչուացիան թիւն առաջ մասն կը մերժուեւ եր եւ ստիպուած էր տեղի տալ ուղղագցին ու սկզբնական ձեւին նշղեւ էփիթէնօն, որ բոլոր քննիչներու քով նախապատռութիւն կը վայելեր, առանց յունարէն ո եւ է ձեռագրով իսկ օրինաւորութիւնն ցայցմ ապացուցանել կարենալու: Հայը կը լիցնէ պակասը, իբր “զիրկէ սուն”, ընթերցուածը՝ նշղեւ էփիթէնօն միակ

Հարազատ ձեւին ծնունդն է: Հ. 12 նոյնը կը բացարէ բնագրին աւելի սերտիւ կապւելով. “Երիտասարդանոց” — Ը, 9. ծսմսրօան. Հակառակ այս ընթերցուածին, որ բոլը ծանօթ խմբագրութիւններուն յատուկ է, Հայը կը կարդայ “քառասուն հազար”: Հայուն ընթերցուածը յար եւ նման է 1 Մկ. 7, 39ի, ուր միեւնոյն պատերազմին վրայ է խօսքը: Այս համաձայնութիւնը մեր ընթերցուածին սկզբնականութեան ի նպաստ կը խօսի, քանի որ հայ թարգմանիչն ազատ է նպատակաւոր ներմուծումներու կասկածէն եւ Ա. եւ Բ. գրքերն երարու հետ հաշտեցնելու դիտաւորութիւնն — զոր յաճախ կրնար ի յայտ բերել այլուր — իրեն բոլորովին անծանօթ է: — Ժ. 29. էջանդառ... չալ ձգոյսումենու. Դիմաւոր բայի եւ ընդունելութեան չալով շաղկապումն այնչափ անկանոն է, որ քննիչներն առանց վարանելու կը ջնջեն չալը (Grimm, էջ 163): Թէ Հայուն սկզբնագիրն այս անկանութենէն ազատ էր, կը տեսնուի շարադասութենէն. “Երեւեցան... եկին իշխն գային խառնէին”, ուր գիմաւոր բայաձեւերը թայլ կու տային “եւո մը, բաց Հայը չէ դրած, որովհետեւ հաւանորէն չէր կարդար զայն իւր յունարէն օրինակին մէջ: — ԺԱ, 14. չալ ծուռ չալ տն թասուլեա ու ուսւու վիլու անտօնէ ձնաշական շեղիք մըն է, յորում քերականական ձեւերը զիրար չեն հանդուրժեր ծուռ ւ... ու ուսւու անաշական գոյութիւն չեն կարող ունենալ եւ այս պատճառաւ հարազատութեան կնիքէ մերկ են: Այս անյարիր ընթերցուածն Հայուն անպատճառ առիթ պիտի ըլլար տարագէպ թարգմանութեան մը, եւ սակայն Հայն հոս շատ գոհացուցիչ է եւ բանաւոր. “Եւ թագաւորն եւս յանձն առ եւ զթագաւորին զիմասն հաճել (այսպէս ա, զոր կը նախադասեմ փոխ. այլոց՝ “հաճեացնին”) բարեկամ լինել ընդհոսան (:= ա փոխ, այլոց՝ “Նմանին”): Այս խօսքը — ի բաց առեալ “եւ թագաւորն եւս յանձն առն”, որ. ՀՄ. 15ի ազգեցութեան տակ աչքի յառաջնալացութեամբ ծագած կանխագրութիւն մըն է — յստակ կը պատկերացնէ յունարէն նախադասութիւնը. չալ տն թասուլեա ուսւու վիլու անտօնէ շեղան թագաւորն իւր յետամուտ ջնջել կ'առաջարկէ Հայն ու այսու վերակազմել բնագրին նախական ձեւը: — ԺԱ, 21. Այօսխունիու. Ամսանունս յառաջ կը բերուի իւր ապացոյց ընդդէմ մեր գրքին վաւերականու-

թեան, քանի որ ներքին պատճառներէ մականական ամսանուն մը կը սպասուեր հոս ինչպէս ՀՄ. 30, 33: Շատ քննիչներ (Գրոտիս, Վենդորֆ, Ցէքլէր եւն) փոխանակ աւանդուած անուան՝ սկզբնական ու հարազատ կը հոչապէն մասու թիւն է առաջիւ արտաքին պայմաններու գոհացում կու տայ եւ արդէն Այօսխունիու անուան առաջին մասը կը կազմէ: Հայ թարգմանութիւնն հոս ալ բնագրական հաստական վրայ կը դնէ խնդիրը: Հայն ունի “ՅՈՐ ՄՊԴԿԱԿԱՆ ՄՈՒԽԻՆ: ՄԵՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻ ՍՊՈՐՈՒԹԻՒՆՆ Է — ՈՐՈՒՆ ԲԱՂՄԱՂԻՒ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՆԵՐՆ ՅԵՏՈՅ — ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԴԻՄԱՆՈՒՆՆԵՐՆ ՀԱՅԻ ՍԵպՀԱԿԱՆ ՃԵԼՈՎՆ ՆԵՐԿԱՅԱԺԵցնել, ԱՐԴ ՈՐՄՊԴԿԱԿԱՆ = ԱՅօՍ(Ս), ԹԵՇ ՀՈՍ ԵՒ ԹԷ Զ, ու պարզ Այօս ձեւը կը ցուցնէ որ հոս ալ “ՈՐՄՊԴԿԱԿԱՆ ԴՐՈՒՅԱԾ Է ՈՉ ԹԷ ՓՈԽԱՐԱՐԻ ՄԸ ԱՅԼ ԱՅօՍ(Ս)Ի: ՅԱՐԱԿԻՑ ՄՈՒԽԻՆ ԼՈՌԸ ԱՈՐՔՈՒԹԵԱՆ ՍՐՋ ԸՈՒՆԻ, ՎԱՅ ՊԵ ԳՈՎԵԿ ԹԱՐԳՄԱՆԻՆ, ՈՐ ԻԿՐ ԱՂԳԻՆ մեջ ՈՐՄՊԴԻ անուամբ ամսոյ մը ծանօթ չէր, Կարծած ըլլայ թէ Դիմաւ-Որմզդի մէկ տունէն առ նուած է թուականը:

Մակարայեցւոց Բ. գրքին վիճական ընթերցուածներն ասոնցմով չեն սպասիր, սակայն այսքան կը զօրէ Հայուն վճռական ձայնը: Համոզուած ենք որ Հայուն գործածած յունարէն օրինակը շատ աւելի ընտիր էր քան որ Հոս կը պատկերանայ, բայց թարգմանչին ազատ պերճախօսութիւնն եւ հետեւարար անհաւատարմութիւնը հետախաղաղ կը ծածկեն հետքեր, որոնց ի խոյզ կը խարիսափին քննադատները:

(Հայունականիւ)

Հ. Ս. ԿՈՂԵՄԱՆ

